

Hva betyr plantenavna tyttebær og kreking?

Kjell Furuset

Furuset, K. 2016. Hva betyr plantenavna tyttebær og kreking? Blyttia 74: 256-258.
What do the plant names «tyttebær» and «kreking» mean?

In Norwegian, cowberry *Vaccinium vitis-idaea* is called «tyttebær» and crowberry *Empetrum nigrum*, «kreking». The berries are edible, but cowberries are sour and crowberries are tasteless, and probably both names are pejorative in a humorous way. The prefix in «tyttebær» is a nickname which means woman who is fussing and talking continuously, while «kreking» means weakling, poor creature.

Kjell Furuset, Dronning Mauds Minne Høgskole, Thrond Nergaards veg 7, NO-7044 Trondheim
kfu@dmmh.no

Tyttebær *Vaccinium vitis-idaea* (figur 1) og kreking *Empetrum nigrum* coll. (figur 2) er velkjente bær over hele landet og skulle ikke behøve noen nærmere presentasjon her. I dag er tyttebær et av våre mest ettertraktete bær, men bærene er sure, og før sukker kom i vanlig bruk på 1700–1800-tallet, var det begrenset hvor mye tyttebær som ble spist. Heller ikke kreking har vært mye brukt som mat. Bærene (egentlig steinfukter) smaker ikke stort, dessuten inneholder de harde kjerner som knaser mellom tennene.

Tyttebær, tytebær, tyte

Navnet tyttebær opptrer i mange former. *Tytebær* med lang vokal er den vanlige formen på Vestlandet, men er også kjent fra indre dalstrøk på Østlandet (Valdres, Hallingdal, Hemsedal, Numedal, Vest-Telemark), Sørlandet (Setesdal, vestre Vest-Agder) og Troms. Der målføret har bløte konsonanter, blir uttalen *tydebær* (Rogaland, Vest-Agder). Andre former er *tyte*, *tyta*, *tyt'* (Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Nord-Norge), *tyting* (Nord-Østerdalen, Røros, Ålen, Gudbrandsdalen, indre Nordmøre), *tytling* (Voss, Sogn, samt Oppdal og Rennebu, der navnet blir uttalt «tyhling» eller «tyhleng» med ustemt palatal l) og *tutling* (indre strøk i Sør-Trøndelag, uttalt «tuhling» eller «tuhleng» med ustemt palatal l).

Tyttebær med kort vokal er den vanlige formen østafjells. Av 1700-tallets forfattere oppga både Wilse (1779), Wille (1786) og Holm (Høeg 1939) denne formen fra henholdsvis Spydeberg, Seljord og Sandsvær. Ettersom det er denne formen som

har vært mest brukt skriftlig, har den blitt spredt over store deler av landet. Der de har bløte konsonanter, blir uttalen *tydebær* eller *tødebær* (Aust-Agder, østre Vest-Agder). Dessuten blir navnet mange steder trukket sammen og assimilert til *tyttbær*, *typpbær* eller *typper* (Østlandet, Nordmøre, Trøndelag).

Navnet brukes også på dansk, men har sannsynligvis kommet inn fra norsk. Første gang det ble brukt skriftlig, var i en dansk apotekertakst fra 1672 («Tytebær Sirup»; Lange 1959). Den gang ble tyttebær brukt som medisin mot forkjølelse og andre plager. På svensk er normalnavnet *lingon*, men i Bohuslän og Dalsland heter det også *tyssling* eller *tossling* (Torp 1919). Dette er uttalevarianter av tytling og tutling med samme lydskifte som i netle/nesle og vetle/vesle. Formen *tyssling* er også kjent fra Østfold. «Tytteber segjer dei no. Men bestemor ho sa tysling» fortalte en av setelarkivets informanter fra Skiptvet (setel-id: 2335703).

Humoristisk-nedsettende

Språkforskerne Falk og Torp (1903–06) avledet navnet av *tyte* = liten knute eller knart, et ord som ellers har vært brukt om kviser i ansiktet og harde mineraler i stein. Dette har siden vært den rådende tolkningen av navnet fram til i dag (se for eksempel Bokmålsordboka 1986, Nynorskordboka 1986, Jenstad 2013b). Nordhagen (i Lagerberg et al. 1950) mente tolkningen var svak fra et botanisk synspunkt, og ville i stedet avlede navnet av et gammelt ord for brystvorte. Den danske plantenavnskriveren Johan Lange (1959) knyttet det igjen til

Figur 1. Tyttebær *Vaccinium vitis-idaea*. Det korsformete partiet i toppen av bærene er rester av blomsterdekket og har blitt sammenlikna med Kristi kors.

Cowberry Vaccinium vitis-idaea. The crosslike part at the top of the berries is a remnant of the perianth and has been compared with the cross of Christ.

Figur 2. Krekling *Empetrum nigrum* coll. Bærene er spiselige, men ikke særlig ettertraktet, og navnet er nedsettende på en humoristisk måte.

Crowberry Empetrum nigrum coll. The berries are edible, but not much sought after, and its Norwegian name «krekling» is pejorative in a humorous way.

dansk *tytte* = liten hop eller dyng, som han mente måtte sikte til at bærene sitter samla i en klase.

Sjøl tror jeg navnet heller er nedsettende og sammenlignbart med *gorvelte*, *vomstinte* og andre navn på bær som i utgangspunktet har vært økenavn på mennesker og som har blitt overført til bær som er sure eller på andre måter ikke har falt i smak. Nordhagen (1946) kalte slike navn «humoristisk-nedsettende». Blokkebær *Vaccinium uliginosum* har flere navn av denne typen, hvorav *tryte* eller *skinstryte* er det mest utbredte. Tryte er avledet av *trut* = munn, og betyr egentlig kvinne som setter truten fram, surmuler (Furuset 2016). Noen steder har bærene i stedet vært kalt *skinnytyter* (Høeg 1974). Umiddelbart kunne vi kanskje tro at dette bare var en språklig forvanskning av

skinstryte, men også *tyte* er et økenavn. Tyte er ei kvinne som maser og gnåler, jamfør verbet *tyte* = snakke jamt og vedholdende, mase, gnåle (Norsk ordbok 1966–2016). *Tytling*, *tysling* er diminutivformer av tyte, mens *tutling* betyr tusling eller svakelig person (Norsk ordbok 1966–2016). Som bærnavn er de humoristisk-nedsettende på grunn av de sure bærene.

Krekebær, krekling, krøkje

Også plantenavnet krekling opptrer i mange former. Første gang det ble brukt skriftlig, var i Sverres saga (1100–1200-tallet), der vi får høre at kongen ville lage vin av *krækiber* som erstatning for importert vin. På Island heter det ennå *krækiber* (om bærene) og *krækilyng* (om planten), mens det på Vestlandet

heter *krekebær*, *krekjebær* eller bare *kreke*, *krekje*. Eldre kilder (Pontoppidan 1752, Gunnerus 1766–1772, Hallager 1802) har også *kryk(k)ebær*, som vi finner igjen i nordnorske former som *krøkebær*, *krøkjebær* eller *krøke*, *krøkje*, *krøyk* (Høeg 1974).

På Østlandet, Sørlandet og i Trøndelag er det *kreking* eller *krekingbær* som har vært den vanlige formen av navnet, og etter at Sørensen (1873), Bjørlykke (1892) og Hoffstad (1893) gjorde dette til floranavn, har det blitt spredt over store deler av landet. Varianter er *kregling*, *klekling*, *skrekling*, *krykling* og *krøkling*. På svensk forekommer navnet som *kråkling* i Västergötland, *kläckling* i Halland og *skråk* eller *skråkon* i Jämtland. De siste formene fortsetter over riksgrensa som *skrekk* i Lierne og Røyrvik (Nord-Trøndelag).

I tillegg har bærene gått under nedsettende navn som *kråkebær*, *bjønnbær*, *pissbær* og *pissravall*. De to siste har sammenheng med at bærene har vært betraktet som urindrivende, men mens *pissbær* går rett på sak, er *pissravall* humoristisk-nedsettende og betyr egentlig sengevæter (Jenstad 2013a). For mer detaljert oversikt over de forskjellige formene av navnet, se utbredelseskart i Høeg (1974:700).

Stakkar, skrøpelig person

Ivar Aasen (1860) mente navnet var avledet av kråke. Det er i tråd med navn som *kråkebær* på norsk, *kråkbær* på svensk, *kragebær* på dansk og *crowberries* på engelsk. Språkforskeren Hjalmar Falk (1894) trodde derimot at navnet kunne bety krypende på grunn av vekstformen. Seinere kom han til at navnet likevel måtte være avledet av kråke, men at det i tillegg var assosiert med *kreke* = krype (Falk og Torp 1903–1906).

At den norrøne formen *krækiber* kan være avledet av *kråka*, er uproblematisk og i tråd med at å blir æ ved omlyd. Men derfor behøver ikke de andre formene av navnet være det. Aasen (1860) pekte sjøl på at hvis navnet var avledet av kråke, burde uttalen være *krækjebær* og *krækling*, og ikke *krekjebær* og *kreking* som det het de fleste steder. Det var åpenbart dette som fikk Falk og Torp til å anta at navnet i tillegg var assosiert med *kreke* = krype. Men krypende om planter er ikke noe folkelig begrep som inngår i tradisjonelle plantenavn. Dessuten er det andre former av navnet som ikke lar seg forklare på denne måten.

Sjøl tror jeg *krekjebær* kan være et nyere navn som er inspirert av det lydlike *krækiber*, men med økenavnet *kreke* eller *krekje* som forledd. Også de andre formene av navnet er økenavn. *Kreke* eller *krekje* betyr veik skapning eller *krek*, *krykk(j)e* eller

krøk(j)e betyr stakkarslig, hjelpeløs person (særlig kvinne) (Norsk ordbok 1966–2016). De har diminutivformene *kreking*, *skrekling* = stakkar, skrøpelig person (Ross 1895) og *krykling*, *krøkling*, *krøkle* = kroket og veik stakkar (Norsk ordbok 1966–2016). «Eg hadde i åravis vore ein kreking, eg, med hovudverk og nervøsitet og slikt noko dævelskap» skreiv Per Sivle om seg sjøl (Norsk ordbok 1966–2016). Dermed blir navnet humoristisk-nedsettende på samme måte som tyttebær. Også fuglenavnet *krykkje* og fiskenavnet *krøkle* kan være varianter av samme økenavn, sjøl om Norsk ordbok (1966–2016) forklarer dem på andre måter.

Kilder

- Bjørlykke, K.O. 1892. Norske planter. Brøgger, Kristiania.
Bokmålsordboka. 1986. Universitetsforlaget, Bergen, Oslo, Stavanger, Tromsø.
Falk, H. 1894. Vanskabninger i det norske sprog. Cappelen, Kristiania.
Falk, H. og Torp, A. 1903-1906. Etymologisk ordbog. Aschehoug, Kristiania.
Furuset, K. 2016. Hva betyr plantenavna blokkebær, mikkelsbær og skinntryte? *Blyttia* 74:200-203.
Gunnerus, J.E. 1766-1772. Flora Norvegia. København.
Hallager, L. 1802. Norsk ordsamling. Popp, København.
Hoffstad, O.A. 1893. Norsk flora. Aschehoug, Kristiania.
Høeg, O.A. 1939. G.T.Holms liste over plantenavn fra Numedal og Sandsvær i 1750-årene. Nytt magasin for naturvidenskapene 80 (1940). Oslo.
Høeg, O.A. 1974. Planter og tradisjon. Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Tromsø.
Jenstad, T.E. 2013a. Moro med ord og uttrykk. *Krekling*. Lastet ned 23.08.2016 fra <https://ordoguttrykk.wordpress.com/tag/krekling/>.
Jenstad, T.E. 2013b. Moro med ord og uttrykk. *Tytebæret oppå tuva*. Lastet ned 23.08.2016 fra <https://ordoguttrykk.wordpress.com/2013/09/>.
Lagerberg, T., Holmboe, J. og Nordhagen, R. 1950. Våre ville planter. Tanum, Oslo.
Lange, J. 1959. Ordbog over Danmarks plantenavne. Munksgaard, København.
Nordhagen, R. 1946. Studier over gamle plantenavn. Motiver i nordiske navn på skinntryter og blåbær. Bergen Museums årbok 1945, naturvitenskapelig rekke, 10.
Norsk ordbok. 1966-2016. Det norske samlaget, Oslo.
Norsk ordbok, setelarkivet (u.d.). Lastet ned 28.08.2016 fra <http://www.edd.uio.no/perl/search.cgi?tabid=436&appid=8>.
Nynorskordboka. 1986. Det norske samlaget, Oslo.
Pontoppidan, E. 1752. Norges naturlige historie. København.
Ross, H. 1895. Norsk ordbog. Cammermeyer, Christiania.
Sørensen, H.L. 1873. Norsk flora for skoler. Cammermeyer, Christiania.
Torp, A. 1919. Nynorsk etymologisk ordbok. Aschehoug, Kristiania.
Wille, H.J. 1786. Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld. Gyldendal, København.
Wilse, J.N. 1779. Physisk, oekonomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld. Schwach, Christiania.
Aasen, I. 1860. Norske plantenavne. Særtrykk av Budstikken 1, 1860.